

ALTAY TÜRKLERİNDE KIYAMET ANLAYIŞI

SAADET ÇAĞATAY

Çok eski zamanlardan beri, çeşitli tabiat afetleri insanları korkutmuş, bu korkular kavimlerin ve insanların birbirleriyle de olan mücadelesiyle karışarak kıyamet,* ahır zaman, Altay Türklerinde ise kalgançı çak 'kalan son zaman' tabirleriyle, dünyanın çökmesi tasavvurları anlatılmış olsa gerek. Her afetten ve harpten kurtulmalar sonunda, hayatın devamı görüldüğünden, bu afetlerin, harplerin ve kıyamet'in sonunda da yeniden yaşama, islam dininde *al-kiyame* 'ayağa kalkma, ölümden sonra dirilme, hayata geri dönme' dahi tesbit edilmiştir; yeni devrin ve yeni hayatın kurucuları peygamberler, azizler, kahramanlar olarak ortaya çıkmışlardır.

İslam dininde kıyamet'in küçük ve büyük alâmetleri çok ciddi olan dini eserlerde (meselâ Kuran, hadisler gibi) dahi yer alan konulardandır. (Bkz IA 64 cüz, İstanbul 1954): "Sonun" yani kıyametin geldiğini haber veren alâmetlerin büyükleri dörttür:

1- Deccalın meydana çıkışı, İsa'nın meydana çıkışı, İsa'nın deccalı öldürmesi; 2- İlk sur sesinde yaşayan her şey ölecek, ikinci sur sesinde bütün yaşayanlar hayata çağrılacak, birleşme yerinde (*almahşar*) de toplanacaklar; 3- Muhakeme gününde Allah herkesi sorguya çeker amel defteri tutulur; 4- İnsanlar, cehennemden üzerinden atılmış köprü (*es-sırat*) tan geçerler...¹ Ölümden sonra dirilme hususunda da Kuran'da bolca bilgi olduğu sabittir.

* Bu konuya dair bkz: I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi bildirileri C. IV Ankara 1976.

1 Bazı islâmî eserlerde, hadislerde kıyametin alametleri on tane sayılır, bunlara ek olarak 1- duhan, dünyayı duman kaplaması, yer yüzünün ateşe yakılmış gibi manzarası, 2- Deccalın çıkması, 3- İsanın gökten inmesi, 4- Ye'cüc Me'cüc'ün ortaya çıkması, (deccal ile birlikte) 5- Üç yerden yerin çökmesi, Meşrikte, Magribde ve Orta Arabistan yarım adasında.

6- Dabbet'ül arz'in ortaya çıkması. (Bkz. IA Dabbet-ül arz mad.) Bunun için de korkunç bir hayvan tasvir edilir. *dabbe*, *debbe* 'debelen-' anlamındadır; Maddî ve manevî harikulade bir kuvvet ve saltanat ile zuhur eder... Hazreti Musa'nın asasıyla kıyas edilir.

Kuran da: ...-Takdir ettiğim zaman geldiğinde *dabbet-ül arz* adlı bir hayvan çıkarırım, bu hayvan heybetli ve büyüktür ondan kaçmak veya ona erişmek mümkün değildir.

Bu hayvanın güneş batıdan çıktıktan sonra çıkacağı beyan olunur, Camus gibi boynuzlu koca bir hayvandır, iki boynuzunun arası gayet geniştir...

Kıyametin küçük alâmetleri olarak İslamiyette: Cehaletin artması, yer yüzünde fitne ve fesadın çoğalması, emin kimselerin pek az olması hertürlü edebın ortadan kalkması, hayrın şer, şerrin de hayır gibi görülmesi gibi nice nice ahlâk bozuklukları gösterilir.

Eski Yunan Eski İran, Eski Hint ve Şimal Kavimlerinde, bugünün Hıristiyanlarında eski devirlerden beri süre gelen çeşitli *ahır zaman* tasavvurları vardır, Handwb². türlü halk ve memleketlerden uzun uzadıya türlü varyantlarla kıyametin alâmetleri ve olaylarını tasvir ederek bilgiler vermektedir. Hıristiyan Avrupa'da kıyametin ne zaman geleceği sorusu, türlü yüzyıllarda ve yüzyılların içinde çeşitli hadiselerle insanları korkutmuş, harpler dinî taassuplar kıyamet gününü belirten işaretler olarak görülmüştür. Bunların arasında Haçlı seferleri, hac seferleri, kurbanlar da korunmak için yapılmış hareketlerdir. Hıristiyan halklarda da, diğer halklarda olduğu gibi büyük tabiat olayları kıyametin alâmeti sayılmıştır, mes. yer sarsıntısı, ay ve güneşin tutulması, güneşin lekelenmesi, batıdan çıkması gibi. Olağan üstü tasavvurlar ise, afetlerle karışır: Şöyle ki, gündüz ay gece güneş çıkar, gökyüzü şimşekle yanılır, gökten yere yıldız parçaları, ateş dökülür, gökyüzünde mucizeler olur, insanlar gökte harp ederler, gökten taş katran ve kan akar, fırtına kopar, yer yanılır yerden ateş püskürür, şehirler ve bütün nebat ateşle tutuşup yanar yıldızlar birbirine karışır, yeni yıldızlar doğar, karanlık basar, dağlar yıkılır, yer denize batar, kısa yazlar, uzun kışlar başlar, kuraklık ve açlık baş gösterir, insan ve hayvanların üzerine türlü hastalıklar gelir, büyük memleketlerin ahali ölüp yok olur. Tabiat yaşlanır, insan kuvvetten düşer, az yaşar, küçülür, insanlar yaşlı olarak doğarlar, bir günlük çocuklar yürürler, beş yaşındaki çocuklar doğurabilirler, erkek çocuk doğmaz, kadınlar anormal doğumlar yaparlar, nihayet hayvan ve insan doğumu kesilir, çok değersiz olan mahluk ve nebat yaşayabilir, gün ay yıl çok kısalmır.... Dört türlü yel geri çekilir...

Buddizmde³ dünyanın yaratılışı ve yok oluşu dört büyük devirde vuku bulur, bu devirlerin her biri sayısız uzun zamana bağlıdır, bu zamanın müddeti sayılamıyacak kadar uzundur ki, buna *Asankheyya* denir, bu zaman Buddhanın kendisi tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

Bir mil uzunluğunda, bir mil genişliğinde ve yüksekliğinde hiç bir deliği ve yarığı olmayan, büyük tek parça halinde olan bir kaya düşününüz, bu ka-

2 Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin -Leipzig 1931-32. "Jüngster Tag", üzerinde geniş Bibl. var.

3 Hermann Oldenberg, Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde, Herausgegeben von Helmuth Glasenapp, München 1961, Goldmanns Taschenbücher.

yaya her yüz yılda bir kere insan yalnız elbisesiyle dokunup onu aşındırabilecek duruma gelmesiyle geçen uzun yüz yıllar boyu ancak harap ola bilir-seklindedir ki, nihayetsiz uzun yüz, yüzbin yıllar, hattâ ki imkânsız gösterilebilecek bir zaman göz önüne getirilmelidir. Dört sayısız devirler sıra ile 1- *kalpa* (skr.) dünyanın çökmesi, 2- Dünyanın ortadan kalkması, 3- Yeni bir dünyanın ortaya çıkması 4- Bu yeni dünyanın gelişimi.

Son devrede çöküntü ile birlikte dejenerasyon devri başlar, hayat 80 bin yıl kadar uzar, insanlar gittikçe bozulurlar, nihayet 10 yıl gibi çok kısa süren yaşa kadar iner, bu devreye *antra kappa* orta bir devir denir, orta devir 20 *Asankheyya* ile birbirini takip eder, 80 bin yılla kapanır.

Bu insan havsalasının alamayacağı farazi kosmogoni ile birlikte, yine hıristiyanlık ve diğer dinlerde de tesbit edilen, bize göre gayri tabii olan insan yaşamı tasavvurları yer alır. Meselâ: İnsanlar yalnız 10 (on) yaş yaşadıkları zaman bütün ahlâk ortadan kalkar, ırza tecavüz artar, insanlar birbirleriyle çekişirler, ana babaya, brahmanlara, azizlere saygı gösterilmez, kızlar (beş) yaşta olgun kadın olurlar: olgunlaşmamış tohum, hububat en iyi yemek sayılır, yedi günlük en ağır, kılıç zamanı (yani bir zor savaş) gelir, bu savaşta pek çok insan ölür kaybolur, iyi insanlar ormanlara kaçarlar, ve hayatta kalırlar. Sonradan bu insanlar ahlâkı yeniden diriltirler, hayat iki misline çıkar, nesiller birbirinin ardı sıra gelişir, nihayet insanlar tekrar 80 bin (seksenbin) yıl yaşamağa başlarlar. Bu devrede kızlar ancak 500 yılda (beş yüz yıl) olgunlaşırlar. Ancak üç dert var açlık, istek, ve yaşama yılı; bu devrede *cambudvipa*'da ahali çoğalır, 84 bin şehir meydana gelmiş olan bir memlekette bir cakkavati * ortaya çıkar, o *Sankha* adıyla hükümdarlık eder, yeni Buddha, *Maitreya* da yer yüzüne gelir bu mutlu zaman bir müddet devam eder sonra yine başka devirler birbirini takip eder.

Halen en büyük dinler olarak bilinen islamiyet, hıristiyanlık ve buddizm'de kiyamet tasavvurları birbirine çok benzerler, bilhassa hıristiyanlık ve buddizm'de çok derin hayal mahsulü olan olaylar, az bir mahalli değişmelerle aynı kaynağın efsaneleri gibi tesir bırakırlar; her üç dinde de müşterek olan dört rakamı, islamiyette *dört büyük alâmet*, hıristiyanlıkta *dört yel* yani dört cihetten gelen yel, buddizmde ise *dört devir*, sanki *dört mevsim* imiş gibi insan hayalinin ayrı ayrı düşüncelerini muhite göre değiştirir veya belirtir. Bunların menşei aynı olduğu bilinmezse dahi, bir çok kavimlerin her yerde türlü yollarla birbirine ulaşma bildiğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

* Adaletle idare eden iyi niyet sahibi dünya hakimi.

Aşağıda, şamanizmin ahır zaman anlayışını yansıtan, Proben I de⁴ bulunan Altay Türkçesi metnini veriyoruz. Bu konuyu A. İnan Şamanizm⁵ adlı eserinde (s. 24–25) Verbitskiy⁶ den de aldığı bilgilerle tanıtmıştı. Burada, bu dikkati çeken Altay dili metnini kıymetlendirmek amacıyla alıyoruz, sözlük bölümünün de metnin teferruatını anlamak için faydalı olacağı kanısındayız.

Ƙalğançı Çak

a. 1) Telenet kijilerdiñ sözübile

Ƙalğançı çak kelerde
 teñeri temir polıp Ƙalar,
 yer yes polıp Ƙalar,
 Ƙān Ƙānga Ƙançıgar,
 5 ƘalıƘ ƘalıƘƘa Ƙara sanajar,
 Ƙadu taş odılar,
 Ƙadu ağaş Ƙakşalar,
 kiji Ƙarı(ş)ça polor
 ergeçce er polor,
 10 er tiskini kışka polor,
 ayaktıñ paşka pı polor.
 Aba palazın tanıbas
 pala abazın tanıbas
 pağır paşka çıgar,
 15 at pajınça altın
 ayaktū aşka turbas,
 ayak aldınaj altın çıgar,
 anı alar kiji yoƘ polor.

b. 2) Altay kijilerdiñ sözübile

Ƙalğançı çak kelerde
 Ƙara yer otƘo Ƙalarda,
 ƘayraƘan ada Ƙuday
 Ƙulağın yaba tudınar.

4 Radloff, W. Proben der Volksliteratur der nördlichen Türkischen Stämme. C. I Petersburg 1886.

5 Abdülkadir Inan, Tarihte ve bugün Şamanizm, TTK 1954.

6 Ahır zaman, *kalğançı çak* 'a dair Altayca metin Verbitskiy'nin Altayskiye İnorodtsı, Moskova 1893 adlı eserinde de aynen bulunur; yalnız bu metinde bazı sesler bir az değişiktir.

- 5 ol çaқта orön puzülüp
orön, ürön üzülüp qalar.
quruñdaydıñ kũ salqın
kijiniñ qubuqsũdar,
töñözök çayqalar,
10 temir üzeñe tũbü tijiler,
temene üdü yırtılar.
qalıq yon puzular,
q ra qurt qanat tağınar,
qara közünö qan çabılar,
15 qara su qanbıla ağar,
yer tigirer, tũ teskiner,
yemirt yemireler,
teñeri tirler,
teñis çayqalar,
20 yer aqdanıp kırtıñı tömön polor,
yeñes qodorılıp qoğı qalar,
teñeri tərmenip, yigñ açılar,
teñis çaybalıp tũbü körünör;
teñis tũbündö
25 toğus ayrı qara taş
toğus yerdeñ üzüler,
toğus yerdeñ üzülze,
toğus qurçulũ kayrçaq çıgar,
toğus temir attũ kiji anañ çıgar.
30 anıñ eküzũ paşçı polor,
alardıñ mingen attarı
uruşqan ulu sarı,
aldıñı qoldorı qılıştũ polor,
art quyruğũ üldülũ polor,
35 ağaşqa tabārza
ağaştı ender,
tındũğa tabārza
tındũdü ender.
Albatti yonğo amır yoq polor,
40 ayğa, küñge yarqın yoq polor,
ağaş tazılınan qodorılar.

- adazı palazınaj ayrılar,
ölöñ üzülor,
ürönü tügönör.
- 45 ene erkezineñ ayrılar,
erñ yoq qalar.
yerde köngül tegen ölöñ özör,
ölöñnön sarı manğıs çığar,
malğa tabārza
- 50 maldı soror,
kijē tabārza
kijiniñ soror.
ol çaқта Şal Yime kıy salar:
“Peri körgün Mañdı Şire
- 55 “pir polıñ etkin!” tır,
“köngül tegen ölöñgö
“qolım yetpedi” tır,
“köngül tegen ölöñnüñ tazılı
“qoñır yılan” tır.
- 60 Mañdı Şire unçukpas.
Anaıp polbazı Şal Yime kıy salar:
“Yān qān albattızın taştadı,
“yaqşı ayğır ürün taştadı,
“yar yemirilip, su söldi,
- 65 “yaqalū ton elep,
“yaqazı yırtıldı,
“yaqārulū yurt,
“yaqānı yoq qaldı,
“yarıqtūğa yürüm yoq poldı,
- 70 “uyalū quş
“uyazın taştadı,
“turulū kık
“turūn taştadı,
“palalū qadıt
- 75 “palazın taştadı”
May Tere unçukpas.
onuñ kınınde Erliktij pättırları
Qaraş-pıla Kerey
yer üstünö çığarlar,

- 80 yer üstünö çıkkanda
 Ülgönñ pättırları
 Mañdı Şire bile May Tere
 alarbıla yūlajarga
 teñeriden tūjörlör.
- 85 May Terenñ kanmañ
 yer otqo qalar.
 qalğançı çaq andı polor.

a. QALGANÇI ÇAKI*

Ahır zaman (Sona kalan zaman) Proben I, 167 s.
 (Teleñet kişilerin sözü ile)

- 1 Ahır zaman geldiğinde
 Gökyüzü demir olur
 Yeryüzü bakır (pirinç) olur
 Hanlar birbirine kankar (saldırır)
- 5 Halklar birbirini kara sanır (kötülük hazırlar)
 Katı taş ufalır
 Katı ağaç gevşer (yerinden kopar)
 Kişi bir karış (bilek?) kadar (küçük) olur
 Erkek küçük parmak boyu olur
- 10 Erin dizgini kısa olur (yuların bağı)
 Ayak başa bey olur (Rdl. Kâse başa bey olur)
 Baba çocuğunu tanımaz (şefkat göstermez)
 Çocuk babayı tanımaz (saygı göstermez)
 Başa *bakır* çıkar (Rdl. sarımsak başa ç.)
- 15 Atbaşı kadar altın
 Bir kap yemeğe durmaz (değerini tutmaz)
 Ayağın altından altın çıkar
 Onu alan kişi olmaz.

b. (Altay kişilerin sözü ile:)

- 1 Ahır zaman geldiğinde
 Kara yer ateş(1)e tutuşduğunda
 Kayrakan Ata Huday
 Kulağımı kapatır.

- 5 O zaman yer(in sathı) bozulup
Yer (toprak) ve ürün birbirinden kopar
(bir) başbuğun kuvvetli sesi çıkarsa
Kişiyi sevindirir (avundurur)
Bataklıktaki ot tümsekleri çalkalanır.
- 10 Demir üzenginin dibi delinir
İğne deliği yırtılır
Halk bozulur
Kara böcek kanat takınır
Kara göze kan yayılır
- 15 Kara su (su kaynakları) kanla (karışıp) akar
Yer tıkırdar, dağ tersine döner
Dağ yamaçları çöker
Gökyüzü titrer
Deniz çalkalanır,
- 20 Yeryüzü aktarılıp sathi aşağı gelir,
Ağaç yosunu koparılıp külü (tozu) kalır
Gökyüzü depreyip dikisi açılır (yarılır),
Deniz çalkalanıp dibi görünür
Deniz dibinde
- 25 Dokuz ayrı kara taş
Dokuz yerden kopar
Dokuz yerden koparsa
Dokuz kuşaklı (çevreli) kutu çıkar
Dokuz demir atlı kişi ondan çıkar
- 30 Onun ikisi başbuğ olur
Onların binmiş (binit) atları
Vuruşan büyük sarı (at üzerinde)
Ön(deki) kolları kılıçlı asker olur
Arka kuyruğu (ise) mızraklı (asker) olur,
- 35 Ağaçlara doğru yürüse (hücum etse?)
Ağaç(ları) imha eder
Canhya doğru yürüse (hücum etse)
Canlıları imha eder.
Halk için asayiş yok olur
- 40 Ayda ve gün(eş)te ışık yok olur
Ağaç(lar) kökünden koparılır
Babası çocuğundan ayrılır

- Nebat (kökünden) koparılır
 Ürünü tükenir.
- 45 Anne(ler) nazlı çocuk(lar) ından ayrılır(lar)
 erkeği yok olur.
 Yer (üstün)de köngül (gönül) denen nebat yetişir.
 Nebattan sarı çekirge çıkar
 Hayvana doğru yürürse (rastlarsa)
- 50 Hayvamı yutar, (öldürür)
 Kişiye doğru yürürse (rastlarsa)
 Kişiyi yutar, (öldürür)
 O zaman *Şal Yime* seslenir:
 “Maıdı Şire beri bak!
 55 “bir yardım et” der,
 “köngül (gönül) denen ota
 “elim yetmedi” der
 “köngül (gönül) denen otun kökü
 “Koyu renk(li) yılan” der.
- 60 Maıdı Şire cevap vermez,
 Böyle cevap olmayınca *Şal Yime* (tekrar) seslenir,
 “Yān Kān halkını bıraktı (gitti),
 “iyi aygır sürüsünü bıraktı (gitti),
 “Yar çöküp, su kurudu,
- 65 “Yakah elbise aşındı (eskidi),
 “Yakası yırtıldı
 “Hakimiyeti olan yurt, (memleket)
 “Hakimiyetini kaybetti
 “Işıklı (güne doğru) hareket (hayat) yok oldu
- 70 “Yuvalı kuş
 “Yuvasını bıraktı (gitti),
 “Duracak yeri olan geyik,
 “Duracak yerini bıraktı (gitti),
 “Çocuklu kadın,
- 75 “Çocuğunu bıraktı (gitti).
May Tere konuşmaz
 Onun arkasındaki Erlik (Han)in alpları (kahramanları)
 Karaş ile Kerey
 Yer üstüne çıkarlar, (peydah olurlar)
- 80 Yer üstüne çıkdıklarında

Ülgen'in kahramanları
Maḡdı Şire ile May Tere
Onlarla savaşmak için,
Gökten inerler.

- 85 *May Tere*'nin kanından (kanı ile)
Yer ateşe kalır (ateş yeri sarar).
Ahır zaman böylece olur (meydana gelir).

SÖZLÜK

aba	a 12	ata, baba
ada	b 3	" "
albattı	b 39, b 62	halk, tebaa
amır	b 39	sükunet
anai		böyle
anaıp	b 61	böylece
anaıp pol-		böylece ol-
andi	b 87	böyle < <i>antag</i>
andi pol-		böyle ol-
aḡdan-	b 20	aḡna- (aktarı-)
ayak	a 11	insan ve hayvan uzvu olan ayak,
ayak		kâse
ele-	b 65	eski-, yıpran-
ende-	b 36	hata et-, yamıl- (mog.) imha et-, mahv ol- <i>ândäär-</i> (Tuv. Slov.) birden gelen felakete tutul-
ergek	a 9	küçük parmak
erke	b 45	sevgili, nazlı çocuk
Erlık, Erlık ḡan	b 77	iblis, kötü ruh, yer altı hükümdarı
çabil-	b 14	kapla-, dalgalan-
çaybal-	b 23	çalkalan-
ḡadu	a 6, 7	katı
ḡaḡşal-	a 7	gevşe-
ḡahıḡ	a 5	halk
ḡahıḡ yon	b 12	halk, ahali
ḡalḡançı çak		ahır zaman
ḡançıḡ-	a 4	kanık-, saldır-
ḡarı	a 8	bilek, <i>karış</i> başbarmakla şahadet parmağı arası boy ölçüsü
ḡaraş	b 78	iblisin yardımcılarından birinin adı.
ḡayrıçak	b 28	kutu, sandık < mog. <i>kārçak</i>
ḡayraḡan	b 3	hayırsever tanrı
"		<i>ada kудay</i> , Tanrıların büyüğü Şaman dualarında büyük ruhların sıfatıdır, (Şamanizm, 31 s).
Kerey	b 78,	Şamanizmde Erlık'in yardımcısı

kırtış	b 20	sath, yerin üst kısmı, kabuk
kıy sal-	b 53, b 62	seslen-, bağır-
kodorıl-	b 41	koparıl-, kodor- kopar-
koğ-	b 20	kül ol-, toz haline gel-
koğır	b 59	konur renk, koyu kahve rengi
körgün	b 54	gör, (emir)
kuksut-	b 8	sevindir-
kuçü	b 28	çember, bağ, fıçıyı tutturana çember
kuçday	b 7	rehber baş isyancı
kü	b 7	ses gürlüğü
mangıs	b 48	çekirge
Mağdı Şire	b 54	60 82 Şamanizm'de Tanrının yardımcıları, bkz. "Şamanizm": "Tanrının özkıyısı".
May Tere	b 76, 82 85	Tanrının yer yüzüne bıraktığı vekil, yardımcı ruh, <Skr. <i>Maitreya</i> meşhur Bodhisattva.
odil-	a 6	ufal-
orön	b 5	yer, bölge, kırsal bölge
otko kal-	b 86	ateşle tutuş-
ölöğ	b 43	ot, çimen
ös-		yetiş-, büyü-
özör		yetişir <öser (aorist)
paşçı	b 30	rehber, (başçı)
pağır	a 14	bir cins ot, sarımsak (bakır?!) bkz. Teleutça <i>mağır</i> sarımsak
pattır	b 77	kahraman, bahadır
pol-	a 2 10 11 17	ol-<bol-
polış	b 55	yardım
sanaş-	a 5	birbirini say-, <i>sanaşar</i> aorist (ş>j).
söl-	b 64	kuru-, tabahhur et-, kayb olup git-, <i>su söldi</i> su kurudu
sor-	b 50	em-, sümür-, imha et-
Şal Yime	b 53	Şamanizmde yardımcı ruh
tabār-	b 35 49 51	bir yere çarp-, vur-, < <i>taba ur-</i> , veya <i>taba bar-</i>
tazıl	b 41, 58	kök
temene	b 11	çuvaldız, büyük iğne; <i>temen</i> (Çağ. Kom.); <temen iğne
teşeri	a 2 22 18	gökyüzü
termen-	b 22	depren-< <i>tebren-</i>
tiğire-	b 16	ses ver-, tıkrıda-
tirle-	b 18	(?) 'titre' Belki: <i>tirler</i> < <i>tirilder</i> (?); <i>tirilde-</i> titremek (insan için) <i>yer tiğirer</i> yer yüzü tıkrıdar
tiskin	a 10	dizgin
tındü	b 37	canlı, < <i>tinlig</i> nefes alan
töğözök	b 9	bataklıkta yığılmış ot; <i>töğ, dön</i> diğer Altay lehçelerinde 'tümsek'
tömön	b 20	aşağı
туру	b 72	mesken, yer

tüp	b 23	dip
ulu sarı	b 32	bir atın adı (büyük sarı), belki <i>uruşkan ulu sarı</i> vuruşan, kahraman ulu sarı (at)
unçuk (ünçük-?)	b 60, 76	ses çıkar-, <ün çık-
uyalū	b 70	yuvah
Ülgen	b 81	Şamanizmde büyük ilâh
üldü	b 34	mızrak
ūr	b 62, 63	sürü
ürön	b 6	44 ürün, tohum, meyve, ekin
üt	b 11	iğne deliği, <i>temene üdü</i> çuvaldız deliği
yaқан	b 68	kanun, idari kanun; <i>jakkan, yakkan</i> (Tel) yüksek iktidar.
yaқару		emir, iktidar, tabiiyet,
yaқарулū yurt	b 67	idare edilen memleket
yap-	b 4	kapat-, <i>yaba tudun-</i> kapatı ver-, (tsv. f.)
yarıқtu	b 69	yarığı olan ışıklı
yarқın	b 40	ışık
yemirt	b 17	yamaç
yeşes	b 21	ağaç yosunu
yes	a 3	yez, pirinç madeni, Radloff'a göre 'bakır'
yik	b 22	dikiş, uçurum
yon	b 39	halk, <i>kalık yon</i>
yū		düşman, <yagı,
yūla-		düşman ol-, harp et-,
yūlajar-	b 83	bir birine hücum et-; (ş->j) eşdeşlik eki
yürüm, jürüm	b 69	hayat, (yürüyüş)